

การเตรียมความพร้อมของประชากรผู้สูงอายุต่อการเปลี่ยนแปลงแรงงาน

ภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่

Preparation of the Elderly Population for the Changing of Agricultural Labor Force in Chiang Mai Province

สายสกุล ฟองมูล*

*Saisakul Fongmul**

สาขาวิชาการพัฒนาส่งเสริมและนิเทศศาสตร์เกษตร คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่ 50290

Department of Agricultural Development Extension and Communications, Faculty Agricultural Production, Maejo University, Chiang Mai 50290, Thailand

*Corresponding author: E-mail: saisakul_tor@yahoo.com

(Received: January 9, 2019; Accepted: June 10, 2019)

Abstract: This research had the following objectives: to study the situation of the elderly population in agriculture in Chiang Mai province, to study the preparedness of the elderly laborers in agriculture in Chiang Mai province, and to seek guidelines in developing and strengthening the preparedness of the elderly laborers in agriculture in Chiang Mai province. The quantitative data were analyzed using descriptive statistics and qualitative data were analyzed using content analysis. In this research, it showed the farmers developed themselves by having training at the Agricultural Training Center and applied the principles of the King's Sufficiency Economy Philosophy in their daily lives. Moreover, the elderly farmers have prepared themselves by encouraging and supporting their children/descendants to study agriculture in the university with the hope that they would bring the knowledge in agriculture to develop their families' livelihood. The study also found that the farmers wanted the government and private sectors, educational institutions to support the health welfare, markets for their agricultural products, promoting and providing management knowledge, and promoting and cultivating agricultural values in educational institutions to create new farmers in the future.

Keywords: Elderly population, labor, preparation

บทคัดย่อ: การศึกษาวิจัยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อศึกษาสถานการณ์ของประชากรผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อศึกษาการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่ และเพื่อหาแนวทางในการพัฒนาและเสริมสร้างการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้สถิติพรรณนาและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา ผลการศึกษาพบว่าในด้านการพัฒนาศักยภาพตนเองเกษตรกรผู้สูงอายุมีการศึกษาดูงานจากศูนย์ฝึกอบรมการทำเกษตรกรรมและมีการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการดำรงชีวิต นอกจากนี้เกษตรกรผู้สูงอายุได้

เตรียมความพร้อมโดยมีการส่งเสริมให้บุตรหลานไปศึกษาในด้านการเกษตร โดยหวังว่าจะนำเอาความรู้กลับมาพัฒนาครอบครัวของตนเอง การศึกษายังพบว่าเกษตรกรต้องการให้ภาครัฐ เอกชน สถาบันทางการศึกษานับสนุนสวัสดิการสุขภาพ ตลาดรับรองรับสินค้า การส่งเสริมและให้องค์ความรู้ด้านการจัดการ การส่งเสริมและปลูกฝังค่านิยมด้านการเกษตรในสถาบันการศึกษาเพื่อสร้างเกษตรกรรุ่นใหม่ในอนาคต

คำสำคัญ: ผู้สูงอายุ แรงงาน การเตรียมความพร้อม

คำนำ

ประเทศไทยเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุตั้งแต่ปี 2548 สัดส่วนโครงสร้างประชากรในปัจจุบันเมื่อจำแนกประชากรออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ประชากรวัยเด็ก (อายุน้อยกว่า 15 ปี) วัยแรงงาน (อายุ 15-59 ปี) และวัยสูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) ช่วงระหว่างปี 2553-2558 สัดส่วนประชากรในวัยเด็ก และประชากรวัยแรงงาน มีแนวโน้มลดลง ขณะที่สัดส่วนประชากรวัยสูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (Sangtong, 2017)

จังหวัดเชียงใหม่มีครัวเรือนภาคเกษตรทั้งสิ้น 145,847 ครัวเรือน (Chiang Mai Provincial Agricultural Extension Office, 2014) โดยสมาชิกในครัวเรือนเกษตรที่มีอายุมากกว่า 65 ปี มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ประชากรกลุ่มนี้เริ่มมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น (Chen *et al.*, 2010) เนื่องจากประชากรวัยแรงงานในอนาคตจะมีแนวโน้มลดลงและเกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงาน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้สูงอายุที่ยังมีศักยภาพเข้ามาทำงานทดแทนผู้ที่อยู่ในวัยแรงงาน ซึ่งจุดเด่นของแรงงานผู้สูงอายุคือเป็นแรงงานที่มีวุฒิภาวะในการทำงาน แต่ต้องยังคงต้องคำนึงถึงสุขภาพของผู้สูงอายุที่อาจมีผลต่อการทำงาน (Dirk *et al.*, 2009) ปัญหาการขาดแคลนแรงงานภาคเกษตรจะมีแนวโน้มวิกฤติมากขึ้นในอนาคต เกษตรกรจึงมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานรับจ้าง โดยเฉพาะแรงงานชาวเขาและแรงงานพม่า (Fongmul and Kanokhong, 2017) การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุที่มีมากขึ้น ทำให้การจัดการแรงงานผู้สูงอายุจึงถือเป็นประเด็นที่ท้าทายของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรมนุษย์

เพื่อรับมือกับการขาดแคลนแรงงานในอนาคต (Khammadee *et al.*, 2017) จากประเด็นดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยต้องการที่จะศึกษาถึงการเตรียมความพร้อมของประชากรผู้สูงอายุต่อการเปลี่ยนแปลงแรงงานภาคการเกษตรเพื่อรับมือหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในอนาคตต่อไป

อุปกรณ์และวิธีการ

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1) ประชากรกลุ่มเป้าหมาย

การศึกษาวิจัยได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายไว้ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเกษตรกรผู้สูงอายุภาคการเกษตรที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปในจังหวัดเชียงใหม่ กลุ่ม/องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในเรื่องแรงงานภาคเกษตร ซึ่งประชากรกลุ่มเกษตรกรแรงงานภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่ มีจำนวน 145,847 ครัวเรือน (Chiang Mai Provincial Agricultural Extension Office, 2014)

2) กลุ่มตัวอย่าง

การศึกษาวิจัยนี้ได้ทำการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างเพื่อเป็นตัวแทนของกลุ่มเกษตรกรผู้สูงอายุภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่ โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบกลุ่ม (Cluster sampling) จากครัวเรือนทั้งหมด 148,847 ครัวเรือน โดยแบ่งพื้นที่และทำการสุ่มตามทิศที่ตั้ง ได้ครัวเรือนทั้งหมด 14,754 เรือน จากนั้นกำหนดขนาดกลุ่มครัวเรือนตัวอย่างโดยตามสูตรของ Yamane (1973) และกำหนดให้มีความคลาดเคลื่อน 5% ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% ได้ขนาดตัวอย่างเท่ากับ 389 ครัวเรือน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลในการศึกษาวิจัยครัวเรือนละ 1 คน ได้ตัวอย่างผู้สูงอายุในการให้ข้อมูลทั้งหมด 389 คน มีการจับฉลากโดยทำรายชื่อ

ของอำเภอในแต่ละทิศแล้วจับเลือกตัวแทนขึ้นมา ซึ่งได้ตัวแทนอำเภอของแต่ละทิศดังนี้ ทิศเหนือคืออำเภอแม่แตง ทิศใต้คืออำเภอดอยเต่า ทิศตะวันออกคืออำเภอแม่ฮ่องสอน ทิศตะวันตกคืออำเภอสะเมิง จุดศูนย์กลางคือสันป่าตอง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือแบบสอบถามข้อมูลพื้นฐาน แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดการสนทนากลุ่ม ส่วนการสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยจะดำเนินงานโดยเชิญกลุ่มที่เป็นตัวแทนเกษตรกรผู้สูงอายุซึ่งเป็นแรงงานภาคการเกษตร และกลุ่ม/องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมสนทนา โดยใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ได้แก่ ตัวแทนส่วนราชการ ตัวแทนองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ตัวแทนระดับชุมชน และตัวแทนนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง ตำบลละ 10 คน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1) เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ

การศึกษาวิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิโดยเครื่องมือที่ใช้คือแบบสอบถามข้อมูลพื้นฐาน แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดการสนทนากลุ่ม ส่วนการสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยจะดำเนินงานโดยเชิญกลุ่มที่เป็นตัวแทนเกษตรกรผู้สูงอายุซึ่งเป็นแรงงานภาคการเกษตร กลุ่ม/องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมสนทนา โดยได้ทำการศึกษาในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 2560 ถึงเดือน สิงหาคม 2560

2) เก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ

การศึกษาวิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากข้อมูลสถิติประชากรแรงงานภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่ และข้อมูลของกลุ่ม/องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยจะหาหนังสือชี้แจงและขอรับข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณจะทำการวิเคราะห์โดยอาศัยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ใช้

วิเคราะห์ทางสถิติ มาเป็นเครื่องมือช่วยเหลือในการวิเคราะห์ ซึ่งมีการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยพื้นฐานกับการเตรียมความพร้อมของประชากรผู้สูงอายุต่อการเปลี่ยนแปลงแรงงานภาคการเกษตร โดยใช้การวิเคราะห์ Pearson chi-square และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ จะทำการวิเคราะห์เนื้อหาในแต่ละประเด็นที่ทำการศึกษา

ผลการศึกษา

1) จากการศึกษาสถานการณ์ของประชากรผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุในช่วง 60-65 ปี เป็นหัวหน้าครัวเรือน มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือน 1-2 คน มีรายได้ภาคการเกษตรต่อปีน้อยกว่า 100,000 บาท ส่วนมากมีปัญหาด้านสุขภาพ มีระยะเวลาในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่ระหว่าง 11-20 ปี มีขนาดของพื้นที่ผลิตพืช 3-4 ไร่ มีแรงงานในครัวเรือน 2 คน ส่วนใหญ่ไม่มีการใช้แรงงานนอกครัวเรือน มีค่าใช้จ่ายครัวเรือนไม่รวมทุนทางการเกษตรอยู่ระหว่าง 50,001 - 100,000 บาทและไม่มีหนี้สินในครัวเรือน อย่างไรก็ตามเกษตรกรส่วนมากยังไม่เคยมีการฝึกอบรมเกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมของประชากรผู้สูงอายุต่อการเปลี่ยนแปลงแรงงานภาคการเกษตร และไม่เคยได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมของประชากรผู้สูงอายุต่อการเปลี่ยนแปลงแรงงานภาคการเกษตร ในขณะเดียวกันเกษตรกรส่วนใหญ่ได้รับผลจากการเตรียมความพร้อมในทำอาชีพเกษตรต่อความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุ คือ ทำให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นสามารถทำเกษตรต่อไปได้ในอนาคต อีกทั้งยังได้รับสวัสดิการสังคม แต่เกษตรกรยังไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อประกันรายได้สินค้าเกษตร และไม่แน่ใจในการเข้าร่วมการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรของจังหวัดเชียงใหม่

2) จากการศึกษาด้านการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรใน

จังหวัดเชียงใหม่พบว่า 1.ด้านผลจากการทำอาชีพเกษตรต่อความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุร้อยละ 58.9 ตอบว่าการทำอาชีพเกษตรส่งผลให้สภาพความเป็นอยู่ดีขึ้น รองลงมาร้อยละ 47.8 พบว่าครอบครัวอยู่ดีกินดีเพิ่มขึ้น 2. ด้านการเตรียมความพร้อมด้านการเกษตรในอนาคตของผู้สูงอายุร้อยละ 70.7 ตอบว่ามีการเตรียมความพร้อมด้านการเกษตรในอนาคตโดยการทำการเกษตรต่อไป รองลงมาร้อยละ 12.3 พบว่ายังไม่แน่ใจ 3. ด้านการได้รับสวัสดิการทางสังคม ผู้สูงอายุร้อยละ 72.8 ตอบว่าได้รับสวัสดิการทางสังคมและร้อยละ 27.2 ตอบว่าไม่ได้รับสวัสดิการทางสังคม 4. ด้านการรวมกลุ่มเพื่อประกันรายได้

สินค้าเกษตร ผู้สูงอายุร้อยละ 97.9 ตอบว่าไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อประกันรายได้สินค้าเกษตรและร้อยละ 2.1 ตอบว่ามีการรวมกลุ่มเพื่อประกันรายได้สินค้าเกษตร 5 ด้านการเตรียมความพร้อมในการเข้าร่วมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรของจังหวัดเชียงใหม่ผู้สูงอายุร้อยละ 45.8 ตอบเกี่ยวกับความพร้อมในการเข้าร่วมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรว่าไม่แน่ใจในการเข้าร่วม ร้อยละ 41.1 ตอบเกี่ยวกับความพร้อมในการเข้าร่วมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรว่าพร้อมในการเข้าร่วม ดังตารางที่ 1

Table 1. Preparation of the Elderly Population for Changing of Agricultural Labor Force in Chiang Mai Province

Preparation of the Elderly Population for Changing of Agricultural Labor Force in Chiang Mai Province	Frequency	Percent
1. Benefits from agricultural occupations		
- Live in plenty	186	47.8
- Income Increased	170	43.7
- Livelihood is more the better	229	58.9
- Can take care of family	66	17.0
- Livelihood is moderate	69	17.7
2. Preparation of Agricultural in the future		
- Be out of order	41	10.5
- Indecision	48	12.3
- Continue	275	70.7
- Decrease income from cultivation and increase from the other source	24	6.2
- Renting agricultural land	1	0.3
3. Social welfare		
- No	106	27.2
- Yes	283	72.8
4. Grouping for insurance of agricultural product income		
- No grouping	8	2.1
	381	97.9

- Have a group

5. Preparation of the Elderly Population

- Unready for participation	50	12.9
- Indecision for participation	178	45.8
- Ready for participation	160	41.1
- Other	1	0.3

3) ด้านการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่สามารถแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้ 1. ด้านการพัฒนาศักยภาพคน เกษตรกรผู้สูงอายุมีการพัฒนาศักยภาพการทำเกษตรกรรมโดยมีการศึกษาจากศูนย์เรียนรู้การทำเกษตรกรรม และการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิต มีการเข้าไปอบรมเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้รับองค์ความรู้ทางการเกษตรที่เน้นการประยุกต์ใช้ตามแนวทางของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจากศูนย์พัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อีกทั้งยังได้รับการสนับสนุนองค์ความรู้ทางด้านเทคโนโลยีหรือนวัตกรรมสมัยใหม่ด้านการเกษตรจากมหาวิทยาลัยแม่โจ้ เกษตรกรมีการพัฒนาศักยภาพการทำเกษตรกรรมโดยการรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ และการพัฒนาศักยภาพจะเป็นการพัฒนาด้วยตนเองเป็นหลัก การได้มาซึ่งองค์ความรู้ทางด้านการเกษตรส่วนใหญ่มาจากการเข้าร่วมอบรม และการศึกษาจากศูนย์การเรียนรู้ในหน่วยงานต่าง ๆ ในส่วนของการสร้างผู้สืบทอดการทำเกษตรกรรมพบว่าเกษตรกรผู้สูงอายุมีการส่งเสริมให้บุตรหลานไปศึกษาในสาขาวิชาทางการเกษตร โดยหวังว่าจะนำเอาความรู้กลับมาพัฒนาครอบครัวของตนเอง และเกษตรกรผู้สูงอายุไม่มีการบังคับให้บุตรหลานมาสานต่อการทำเกษตรกรรมไม่มีการจำกัด โดยเปิด

โอกาสให้บุตรหลานของตนเองมีเสรีในการประกอบอาชีพ แต่การทำเกษตรจะเป็นเพียงการสมัครใจและอยู่ในรูปแบบการจ้างแรงงานมาทำการเกษตรในพื้นที่ของตนเอง โดยตนเองไม่ได้เป็นแรงงานเอง เกษตรกรมีการลดขนาดของพื้นที่ การทำการเกษตรกรรมลง เนื่องจากไม่มีกำลังในการดูแล จึงทำให้ปริมาณการผลิตไม่เท่ากับความต้องการของการประกันรายได้ กอปรกับการที่ต้องมีการผลิตให้ได้คุณภาพตามมาตรฐานจำเป็นต้องใช้ต้นทุนสูง ด้านแรงงานเกษตรกรผู้สูงอายุประสบกับปัญหาเรื่องขาดแคลนแรงงานในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว เกษตรกรจึงทดแทนแรงงานที่ขาดแคลนโดยการใช้หรือโดยการจ้างแรงงานชนเผ่า และแรงงานต่างชาติ แรงงานที่เป็นชาวไทยภูเขาหรือไทใหญ่เข้ามาทดแทน 2. ด้านการคุ้มครองทางสังคม เกษตรกรส่วนใหญ่ได้รับสวัสดิการจากรัฐ คือเบี้ยยังชีพ บัตรทอง บางรายมีการทำประกันจากบริษัทเอกชน เช่น การทำประกันชีวิต ในระดับชุมชนเกษตรกรผู้สูงอายุมีการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน กลุ่มฌาปนกิจศพ สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ในด้านการพัฒนากลุ่มอาชีพทางการเกษตร หรืออาชีพเสริมอื่นๆ พบว่ามีการรวมกลุ่มของแม่บ้านเกษตรกรที่สูงอายุเป็นการรวมกลุ่มในภาคของอาชีพเสริมนอกจากการทำเกษตรกรรม เช่น กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มทำขนม และในภาคการเกษตร พบว่ามีการรวมกลุ่มแบบสหกรณ์ในการผลิตน้ำมันโค ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข็ง และมีการจัดการที่เป็นระบบ อีกทั้งได้เข้าร่วมเป็นสมาชิก

ธนาการเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ซึ่งการเข้าร่วมกลุ่มของเกษตรกรส่วนมากจะเป็นการเข้าร่วมกลุ่มที่มีการให้ผลตอบแทนหรือผลประโยชน์ ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่เห็นว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากที่จะช่วยสนับสนุน และช่วยเหลือในยามแก่ชรา 3. ด้านการสร้างหลักประกันรายได้ เกษตรกรยังไม่มี การรวมกลุ่มเพื่อสร้างหลักประกันรายได้ของพืชผลทางการเกษตร เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ประสบกับปัญหาเรื่องการมีระยะเวลาในการปลูกพืช หรือเก็บเกี่ยวผลผลิตไม่พร้อมกัน รวมถึงคุณภาพและปริมาณผลผลิตไม่ได้ตามเกณฑ์ของหลักประกันรายได้ แต่อย่างไรก็ตามมีนโยบายเกษตรแปลงใหญ่ของรัฐบาล ซึ่งส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกกระเทียม อีกทั้งยังพบว่า มีกลุ่มสหกรณ์การเลี้ยงวัวนม ซึ่งมีรูปแบบของการประกันราคาของผลผลิตให้สมาชิกในกลุ่ม รวมถึงมีการจัดสรรสวัสดิการตอบแทนแก่เกษตรกรสมาชิกกลุ่ม เช่น มีการรักษาพยาบาล เป็นต้น 4. ด้านการมีส่วนร่วมและทำประโยชน์เพื่อสังคม มีการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้การทำการเกษตรตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน รวมถึงเกษตรกรที่มียุทธศาสตร์ความรู้วัฒนธรรมเกี่ยวกับการเกษตรจะมีการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติ เกษตรกรบางรายได้ใช้พื้นที่บ้านของตนเองเปิดเป็นศูนย์เรียนรู้การรักษาโรคแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับคนในพื้นที่และต่างถิ่นที่ได้ใช้บริการและศึกษาเรียนรู้ และในส่วนของสถานศึกษาพบว่า ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน หรือ กศน. ได้ร่วมกับชุมชนในการสร้างศูนย์การเรียนรู้เกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรกรได้รับการสนับสนุนองค์ความรู้ด้านการพัฒนาการเกษตรจากการเข้าอบรมของรัฐและหน่วยงานส่วนท้องถิ่น

4) แนวทางในการพัฒนาและเสริมสร้างการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่แบ่งเป็นแต่ละด้านดังนี้ 1. แนวทางพัฒนาด้านการพัฒนาศักยภาพคน พบว่า เกษตรกรผู้สูงอายุต้องการให้หน่วยงานของรัฐ และ

เอกชน เช่น หน่วยงานส่วนท้องถิ่น สำนักงานเกษตรตำบล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และกลุ่มมูลนิธิ ได้เข้ามาส่งเสริมด้านการทำการเกษตรในเขตพื้นที่ชุมชน เนื่องจากการเดินทางไปอบรมหรือหาความรู้ต่างพื้นที่จะประสบความลำบากในการเดินทางอันเนื่องจากปัญหาสุขภาพร่างกาย และอายุที่มากขึ้น ประเด็นที่ต้องการพัฒนา คือ การปลูกพืชชนิดใหม่ การปลูกพืชในสภาพอากาศที่แปรปรวน การดูแลรักษาโรคและแมลง การปรับปรุงดิน รวมถึงการใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมในการช่วยทำการเกษตรกรรม โดยเข้ามาอบรมหรือถ่ายทอดองค์ความรู้ในการทำเกษตรกรรมแบบสมัยใหม่ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม หรือวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น การทำปุ๋ยหมัก การแปรรูปผลิตผลทางการเกษตร การถนอมอาหาร การจักสานจากเศษพลาสติกและสิ่งของเหลือใช้ในครัวเรือน ในพื้นที่หรือชุมชนอีกทั้งยังช่วยลดความไม่สะดวกจากการเดินทางของผู้สูงอายุอีกด้วย นอกจากนี้ยังต้องการการสนับสนุนอาชีพเสริมเพื่อที่จะใช้เป็นรายได้ทดแทนภาคเกษตร โดยมีการส่งเสริมให้มีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ที่เป็นทางด้านการเกษตรอย่างเป็นระบบ หรือศูนย์การพัฒนาอาชีพในยามเมื่อเข้าสู่ผู้สูงอายุ เพื่อที่จะเป็นการสร้างรายได้ให้กับตนเอง และลดการเป็นภาระแก่ครอบครัว ผู้สูงอายุต้องให้มีการประชุมกลุ่มผู้สูงอายุบ่อยขึ้น เพื่อที่จะได้ทราบปัญหา และมีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ และอยากให้มีการสร้างศูนย์การเรียนรู้ด้านการเกษตรในอนาคต เพื่อส่งเสริมและสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของอาชีพเกษตรกรรมให้คนในชุมชน ตลอดจนอยากมีการสร้างกองทุนเพื่อสนับสนุนบุตรหลานของเกษตรกรได้เรียนในสาขาวิชาทางการเกษตร เพื่อกลับมาช่วยพัฒนาการทำการเกษตรกรรมในพื้นที่ของตนเอง 2. แนวทางพัฒนาด้านการคุ้มครองทางสังคม พบว่า เกษตรกรผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพ กอปรกับบุตรหลานนิยมไปทำงานในเขตเมือง จึงขาดผู้ดูแลเวลาเจ็บป่วยจึงมีความต้องการที่จะให้หน่วยงานของรัฐ

เข้ามาช่วยเหลือเรื่องการรักษาพยาบาล อีกทั้งเกษตรกรอยากให้มีการเพิ่มจำนวนเงินของเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุเพื่อเป็นเงินสำรองไว้ในเวลาเจ็บป่วยซึ่งสามารถช่วยให้เกษตรกรนำมาใช้ในการรักษาสุขภาพได้ และยังช่วยลดหรือแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่องซึ่งสวนทางกับรายได้ภาคการเกษตรที่ยังคงที่บางฤดูกาลอาจได้น้อยและขาดทุน การลดค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลให้กับเกษตรกรผู้สูงอายุ รวมถึงมีการจัดหน่วยงานทางการแพทย์ลงไปบริการให้ถึงในพื้นที่เกษตรกรอยากได้ความรู้ด้านดูแลสุขภาพ รวมถึงการมีสวัสดิการที่ช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ประกอบอาชีพทางการเกษตร คงนโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรครอยู่ และมีสวัสดิการในการทำเกษตรกรรม เช่น การสนับสนุนความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรแบบ Smart Farmer และส่วนลดในการซื้อวัสดุหรือผลผลิตภัณฑ์ให้กับเกษตรกรที่สูงอายุ เกษตรกรได้ให้ความสำคัญถึงปัญหาทางด้านสุขภาพที่ส่งผลกระทบต่อประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของแหล่งรายได้ที่ใช้เลี้ยงตนเองและครอบครัว โดยเกษตรกรได้ให้ข้อเสนอแนะว่าทางภาครัฐควรมีสวัสดิการที่ช่วยเหลือเกษตรกรที่สูงอายุ เช่น การสนับสนุนค่ารักษาพยาบาล ช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือน สวัสดิการที่ช่วยการดูแลสุขภาพ 3. แนวทางพัฒนา

ด้านการสร้างหลักประกันทางรายได้ พบว่า กลุ่มของเกษตรกรผู้สูงอายุไม่มีแนวคิดในการรวมกลุ่มประกันรายได้ผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจากขาดองค์ความรู้ และไม่เข้าใจในระบบการจัดการเรื่องการประกันรายได้ โดยเกษตรกรได้แสดงความคิดเห็นว่าเจ้าหน้าที่ของภาครัฐ เอกชน หรือหน่วยงานต่าง ๆ ควรเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างหลักประกันรายได้พืชผลทางการเกษตร จัดหาตลาด หรือแหล่งรับซื้อสินค้าของเกษตรกรโดยตรง และช่วยสนับสนุนปัจจัยทางการผลิต โดยเกษตรกรอยากเข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างกฎเกณฑ์การประกันรายได้ เพื่อจะใช้ในกลุ่มและใช้คุ้มครองผลประโยชน์ได้จริง เกษตรกรยังต้องการองค์ความรู้ด้านการตลาด และการสร้าง

เครือข่ายด้านการค้ากับภาครัฐและเอกชนอีกด้วย เกษตรกรผู้สูงอายุมีการริเริ่มการรวมกลุ่มเพื่อแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งกำไรจากการขายผลิตภัณฑ์จะเป็นเงินตอบแทนให้กับเกษตรกรทุกรายไว้ในครัวเรือน และค่ารักษาพยาบาล ตลอดจนอยากให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรเข้ามาสนับสนุนการจำหน่ายสินค้า และแหล่งตลาดที่สามารถส่งออกสินค้าเกษตร และสินค้าที่แปรรูปที่ผลิตในชุมชนให้มีประสิทธิภาพ 4. แนวทางพัฒนา

ด้านการมีส่วนร่วมและทำประโยชน์เพื่อสังคม พบว่า เกษตรกรมีความเห็นว่าการพัฒนาต้องเกิดจากคนในชุมชนร่วมมือกันและควรได้รับการสนับสนุนจากทางภาครัฐและเอกชน เช่น การมอบทุนการศึกษาให้เยาวชนที่ประสงค์จะเรียนต่อในสาขาวิชาทางการเกษตร การสร้างศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตร การอนุรักษ์วิถีชีวิตในชุมชนไว้ เช่น การทอผ้า การดำข้าว โดยมีแนวทางในการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้สูงอายุเพื่อเป็นแหล่งความรู้ให้กับเยาวชนในชุมชน ตลอดจนผู้ที่สนใจจากภายนอก แต่อย่างไรก็ตาม เกษตรกรผู้สูงอายุยังขาดกระบวนการในการวางแผน และการบริหารจัดการในการก่อตั้งกลุ่มจึงมีความประสงค์ที่จะให้หน่วยงานของรัฐ และองค์กรภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการผลักดันและส่งเสริมการรวมกลุ่ม ในส่วนของหน่วยงานทั้งในภาครัฐและเอกชน เช่น มูลนิธิโครงการหลวง สำนักงานเกษตรตำบล หน่วยงานทางการศึกษาต่างๆ ได้เข้ามาสนับสนุนและเป็นเครือข่าย ช่วยพัฒนา

ด้านการเกษตรในชุมชนให้ดีขึ้น โดยมีการจัดตั้งศูนย์การสาธิต และการเรียนรู้การทำเกษตรแบบครบวงจร รวมทั้งอยากให้รัฐบาลหรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียมีการสนับสนุน การสร้างทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับการเกษตรต่อคนรุ่นหลังได้เรียนรู้ต่อไป

วิจารณ์

1) จากการศึกษาสถานการณ์ของประชากรผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่พบว่า เกษตรกรส่วนมากยังไม่เคยมีการ

ฝึกอบรมเกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมของประชากรผู้สูงอายุต่อการเปลี่ยนแปลงแรงงานภาคการเกษตร และไม่เคยได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมของประชากรผู้สูงอายุต่อการเปลี่ยนแปลงแรงงานภาคการเกษตร จึงอาจยังไม่แน่ใจในการเข้าร่วมการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรของจังหวัดเชียงใหม่ สอดคล้องกับงานวิจัยของ Siriwiriyasomboon *et al.* (2012) พบว่า ปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรยอมรับการปลูกผักปลอดภัยจากสารพิษอย่างมีนัยสำคัญ ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา จำนวนแรงงานในครัวเรือน การเข้ารับการอบรมปลูกผักปลอดภัยจากสารพิษ รวมถึงจำนวนครั้งในการติดต่อและขอคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

2) การศึกษาการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรผู้สูงอายุมีการเตรียมความพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงแรงงานภาคการเกษตร โดยการพัฒนาศักยภาพการทำเกษตรกรรมของตนเองเพื่อให้ทันต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงแรงงานที่เกิดขึ้นโดยมีการศึกษาดูงานจากศูนย์การเรียนรู้การทำเกษตรกรรม และการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิต มีการเข้าไปอบรมเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจ มีการรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพทางการเกษตร หรืออาชีพเสริมอื่น ๆ ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของแม่บ้านเกษตรกรผู้สูงอายุเป็นการรวมกลุ่มในภาคของอาชีพเสริม อีกทั้งยังมีการริเริ่มการรวมกลุ่มเพื่อแปรรูปผลิตผลทางการเกษตร ซึ่งกำไรจากการขายผลิตภัณฑ์จะเป็นเงินตอบแทนให้กับเกษตรกรทุกราย สอดคล้องกับงานวิจัยของ Naksing *et al.* (2017) ที่ได้ศึกษาชนบทที่เปลี่ยนผ่านและการปรับตัวในการดำรงชีวิตของเกษตรกร: กรณีศึกษา “ชุมชนเกษตรกรรม” ที่จังหวัดนครปฐม พบว่าการปรับตัวที่สำคัญอีกประการก็คือ การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือเครือข่ายโดยแบบไม่เป็น

ทางการบนฐานความสัมพันธ์ส่วนตัวและความไว้วางใจ อาทิ การรวมกลุ่มกันเพื่อฝากขายผลผลิตให้กับเพื่อนบ้าน/ญาติพี่น้องที่เป็นพ่อค้าคนกลางรวบรวมผลผลิตพืชผักไปขายต่อยังตลาดรับซื้อ นอกจากนี้เกษตรกรส่วนหนึ่งได้มีการเตรียมความพร้อมให้กับตนเองภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงแรงงานภาคการเกษตร ในด้านปัญหาการขาดแคลนแรงงาน และการขาดผู้สืบทอดอาชีพเกษตรกรรมสอดคล้องกับ Limkanjanawat (2015) ได้ศึกษาเรื่อง การจ้างแรงงานต่างด้าวของผู้ประกอบการในจังหวัดสุราษฎร์ธานี พบว่าปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการจ้างแรงงานต่างด้าวมากที่สุดคือ ด้านการขาดแคลนแรงงาน ซึ่งเป็นการขาดแคลนแรงงานทุกระดับฝีมือ รองลงมา คือ ด้านคุณสมบัติของแรงงานต่างด้าว ด้านต้นทุนในการจ้างงาน และด้านการปกครองดูแล ในขณะเดียวกันเกษตรกรยังมีการจ้างแรงงานต่างชาติ แรงงานชนเผ่า แรงงานที่เป็นชาวไทยภูเขา หรือไทใหญ่เข้ามาทดแทนแรงงานที่ขาดแคลน สอดคล้องกับงานวิจัย Fongmul and Kanokhong (2013) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการแรงงานภาคเกษตรของเกษตรกรชาวสวนลำไยจังหวัดเชียงใหม่ พบว่าแรงงานภาคการเกษตรส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ และมีการจ้างแรงงานเฉพาะในช่วงการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยเป็นการจ้างแรงงานในพื้นที่และพื้นที่ใกล้เคียง ส่วนใหญ่เป็นแรงงานในครัวเรือน ญาติพี่น้อง หรือแรงงานรับจ้างทั่วไปในชุมชน ซึ่งในช่วงของการเก็บเกี่ยวผลผลิตลำไยในรายที่มีการเพาะปลูกมากจำนวนหลายไร่ จึงมีความต้องการแรงงานที่เพิ่มขึ้น จำเป็นต้องจ้างแรงงานนอกครัวเรือน บางครั้งมีการแย่งชิงแรงงานในพื้นที่โดยเฉพาะแรงงานที่มีทักษะการเก็บลำไยในชุมชน และอีกส่วนหนึ่งมีการจ้างเหมาแรงงานผ่านตัวแทนจัดหาแรงงานภายในชุมชน ซึ่งมักเป็นแรงงานจากที่สูง ได้แก่ แรงงานปาเกอะญอ (กะเหรี่ยง) ลาหู่ (มูเซอ) หรือแรงงานต่างด้าว (พม่า) มาทดแทน

3) การศึกษาแนวทางในการพัฒนาและเสริมสร้างการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ต้องการให้หน่วยงานของรัฐสนับสนุนทางด้านความรู้ การส่งเสริมในด้านอาชีพเสริมซึ่งผลการศึกษานี้สอดคล้องกับ Tiamjan *et al.* (2017) ที่ทำการศึกษามีส่วนร่วมในการพัฒนาอาชีพเสริมเพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ เทศบาลเมืองเมืองแกนพัฒนา อำเภอมะแมง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่าผู้สูงอายุทุกคนมีความต้องการการพัฒนาอาชีพเสริมเพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตโดยให้เหตุผลว่าในปัจจุบันผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ได้ประกอบอาชีพหลัก มีรายได้มาจากบุตรหลานและเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุบางครั้งรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายเพราะราคาสินค้าแพงขึ้นและผู้สูงอายุบางรายนั้นอาศัยอยู่ตามลำพังไม่มีผู้ดูแลจึงต้องการอาชีพเสริมเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระทางการเงิน และรายได้จากการผลิตดอกไม้จันทน์ของชมรมผู้สูงอายุเมื่อนำมาเฉลี่ยให้กับสมาชิกแล้วยังน้อยมากและไม่เพียงพอต่อการหารายได้เสริม การเข้าถึงเกษตรกรผู้สูงอายุโดยการลงพื้นที่ให้การฝึกอบรมหรือแม้กระทั่งให้คำปรึกษา การสนับสนุนให้มีการประชุมกลุ่มผู้สูงอายุบ่อยขึ้นเพื่อที่จะได้ทราบปัญหา และมีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ นอกจากนี้เกษตรกรผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงใหม่ยังอยากให้มีการสร้างศูนย์การเรียนรู้ด้านการเกษตรในอนาคต เพื่อส่งเสริมและสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของอาชีพเกษตรกรรมให้คนในชุมชน โดยการศึกษาสอดคล้องกับ Rupavijetra *et al.* (2018) ที่ศึกษาเรื่อง การจัดการสังคมผู้สูงอายุของพื้นที่หุบเขาเมืองขิมาโนะ จังหวัดโคชิ ประเทศญี่ปุ่น พบว่าศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเมืองขิมาโนะเป็นแหล่งสำคัญที่ทำกิจกรรมของผู้สูงอายุที่เมืองขิมาโนะ จังหวัดโคชิ มีรัฐบาลท้องถิ่นที่มีหน้าที่จัดสร้างศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อให้ชุมชน ที่ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุได้มาใช้ทำกิจกรรมร่วมกัน ได้แก่การประชุม การแจ้งข่าวสารที่เป็นประโยชน์ การมาพบปะกันใน

เทศกาลสำคัญ ๆ การใช้ต้อนรับแขกที่มาจากเยือน และใช้ประกอบอาชีพเล็กตามความต้องการของชุมชน เป็นที่จำหน่ายสินค้าที่ชุมชนผลิต โดยศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่ผู้สูงอายุในโซนนี้ได้รวมตัวกันทำกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ เกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่อยากให้มีการสร้างกองทุนเพื่อสนับสนุนบุตรหลานของเกษตรกรได้เรียนในสาขาวิชาทางการเกษตรเพื่อกลับมาช่วยพัฒนาการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ของตนเอง เกษตรกรยังต้องการการสนับสนุนค่ารักษาพยาบาลให้แก่ผู้สูงอายุและเพิ่มจำนวนเงินของเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุเพื่อเป็นเงินสำรองไว้ในเวลาเจ็บป่วยซึ่งสามารถช่วยให้เกษตรกรนำมาใช้ในการรักษาสุขภาพได้ อย่างไรก็ตามในด้านการรวมกลุ่มทางการเกษตรเกษตรกรยังขาดการรวมกลุ่มที่สนับสนุนรายได้จากผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจากขาดองค์ความรู้ และไม่เข้าในระบบการจัดการเรื่องการประกันรายได้ โดยเกษตรกรได้แสดงความคิดเห็นว่า เจ้าหน้าที่ของภาครัฐ เอกชน หรือหน่วยงานต่าง ๆ ควรเข้ามาริเริ่มให้มีการสร้างหลักประกันรายได้พืชผลทางการเกษตร จัดหาตลาดหรือแหล่งรับซื้อสินค้าของเกษตรกรโดยตรง และช่วยสนับสนุนปัจจัยทางการผลิต โดยเกษตรกรอยากเข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างกฎเกณฑ์การประกันรายได้ เพื่อจะใช้ในกลุ่มและใช้คุ้มครองผลประโยชน์ได้จริง และถึงแม้ว่าเกษตรกรยังต้องการความรู้ใหม่ๆ เข้ามาส่งในการทำการเกษตรแต่เกษตรกรผู้สูงอายุยังคงต้องการอนุรักษ์วิถีชีวิตในชุมชนไว้ เช่น การทอผ้า การดำข้าว โดยมีแนวทางเพื่อเป็นแหล่งความรู้ให้กับเยาวชนในชุมชน ตลอดจนผู้ที่สนใจจากภายนอกต่อไป

สรุป

การเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรในเขตพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่เป็นสิ่งสำคัญในสถานการณ์ปัญหาด้านการขาดแคลนแรงงานภาคการเกษตร การพัฒนาศักยภาพการทำเกษตรโดยมีการศึกษาดูงาน ศูนย์เรียนรู้การทำ

การเกษตร การฝึกอบรมการทำการเกษตรตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ทางการเกษตรอย่างเป็นระบบ หรือศูนย์การพัฒนาอาชีพในยามเมื่อเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ สิ่งเหล่านี้เป็นการเตรียมความพร้อมของแรงงานผู้สูงอายุในภาคการเกษตรทั้งสิ้น ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนทางด้านความรู้ การส่งเสริมอาชีพเสริม การเข้าถึงเกษตรกรผู้สูงอายุ เพื่อให้เกิดการเตรียมความพร้อมและนำความรู้ที่ได้มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตหรือการทำการเกษตรต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสำนักวิจัยและส่งเสริมวิชาการการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ที่สนับสนุนทุนวิจัย ขอขอบคุณเกษตรกรทุกท่านที่ได้อนุเคราะห์ข้อมูลที่เป็นประโยชน์และเสียสละเวลาในการให้ข้อมูล ในการดำเนินการวิจัยให้เสร็จสิ้นสมบูรณ์

เอกสารอ้างอิง

- Chen, J, S. Murayama and K. Kamibepu. 2010. Factors related to well-being among the elderly in urban China focusing on multiple roles. *BioScience Trends* 4(2): 61-71.
- Chiang Mai Provincial Agricultural Extension Office. 2014. Report of Chiang Mai Agricultural Economic. 13 p. In Annual Report 2014. Chiang Mai: Chiang Mai Provincial Agricultural Extension Office. (in Thai)
- Dirk, D., D. Dimov, and N. Thongpapanl. 2010. The moderating impact of internal social exchange processes on the entrepreneurial orientation-performance relationship. *Journal of Business Venturing* (25)1: 87-103.
- Fongmul, S and K. Kanokhong. 2017. Agricultural labor Management of Longan Farmers, Chiang Mai. *Journal of Agricultural Research and Extension* 34(3): 73-78. (in Thai)
- Khammadee, P., V. Jadesadalug and J. Kongklay. 2017. Elderly workers management in Thailand : Cause and effect. *VRU research and development. Journal Humanities and Social Science* 12(2): 23 – 34. (in Thai)
- Limkanjanawat, A. 2015. The employment of migrant worker in Suratthani province. *Journal of Management Sciences* 2(1): 93 – 113. (in Thai)
- Naksing, P, K. Chawathanakun, C. Bundhuwong and A. Hongkananukraw. 2017. Rural transformation and livelihood adaptations: A case study of villagers in an “Agricultural Community” in Nakhon Pathom, Thailand. *Journal of Social Research* 40(2): 77-106. (in Thai)
- Office of the National Economics and Social Development Board. 2005. Report on the study on agricultural labor force change in the northern part of Thailand. (Online). Available: <http://www.ftawatch.org/news/view.php?id=2683> (March 8, 2016). (in Thai)
- Rupavijetra, P, J. Chompikul, P. Rupavijetra and S. Fuchai. 2018. Model of ageing society management at mountain area in Shimanto city, Kochi

prefecture, Japan. Journal of Community Development and Life Quality 6(1): 22-43. (in Thai)

Sangtong, J. 2017. Aging Society (Complete Aged): The elderly condition of good quality. Rusamilae Journal 38(1): 6 – 28. (in Thai)

Siriwiriyasomboon, N, T. Meghora and T. Limunggura. 2012. Factors affecting farmers' adoption of safety vegetable in Bangyai district, Nonthaburi province. King Mongkut's Agricultural Journal 30(2) : 59-67. (in Thai)

Tiamjan, R, S. Nummisri and S. Jitae. 2017. Participation on part-time self-employment development to

promote quality of life of elderly club members in Mueang Kaen Phatthana town municipality, Mae Taeng district, Chiang Mai province. Journal of Community Development and Life Quality 5(3): 506 – 523. (in Thai)

Yamane, T. 1973. Statistics: An Introductory Analysis. 3rded. Harper and Row, New York.
